

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ

УДК 371.2

І.А. Зязюн,

доктор філософських наук, професор, академік НАПН України
(Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України)

ЕСТЕТИЧНІ РЕГУЛЯТИВИ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ

Розглядаються естетичні регулятиви педагогічної майстерності вчителя у контексті особистісно орієнтованого підходу до виховання людини, формування ціннісної свідомості і на її основі – ставлення до суб'єктів, об'єктів і явищ оточуючої дійсності.

Рассматриваются эстетические регулятивы педагогического мастерства учителя в контексте личностно ориентированного подхода к воспитанию человека, формирования ценностного сознания и на ее основе – отношение к субъектам, объектам и явлениям окружающей действительности.

Aesthetic regulations of teacher's pedagogical mastership are examined in the context of the personality oriented approach to education of a man, forming the valued consciousness and on its basis the attitude toward the subjects, objects and phenomena of surrounding reality.

Розвиток гуманістичних ідей сприяв народженню нової педагогічної парадигми, нового погляду на дитину як суб'єкт розвитку і виховання. У межах концепції особистісно орієнтованого підходу до виховання людини, формування ціннісної свідомості і на її основі – ставлення до суб'єктів, об'єктів і явищ оточуючої дійсності одержує суспільну і особистісну значущість.

Багато вчених минулого і сучасності прийшли до висновку, що виховання – це залучення людини до всіх досягнень людської культури у такий спосіб, щоб вона жила в контексті загальнолюдської культури. Передача дітям духовних і матеріальних цінностей не здійснюється прямо. Вони "опановуються" духовними зусиллями самої особистості.

Правомірність постановки проблеми формування ціннісної свідомості зумовлена визнанням цінності самої особистості, яка не є, і ніколи не була продуктом соціального середовища. Ціннісні орієнтації і ціннісні відношення – це стійке вибіркове наддання переваги зв'язку суб'єкта з об'єктом оточуючого світу, коли цей об'єкт, представляючи собою соціальні значення, набуває для суб'єкта особистісного смислу, розцінюється як дещо значуще для життя окремої людини і суспільства в цілому.

Змістом освіти має стати ціннісна свідомість, ціннісне відношення. Суб'єктивність дитини зберігається лише в тому випадку, коли педагог обирає об'єктом свого впливу її поведінку, а суб'єктивна свобода її відношень до соціальних цінностей зумовлюється їх сприйманням, естетичним переживанням і, відповідно, опануванням завдяки власному досвідові. Лише у цьому випадку пізнана цінність стає регулятором поведінки дитини.

У якості одиниці аналізу особистості варто взяти динамічні особистісні смисли і розглядати їх як індивідуальне відображення дійсності, що виражає відношення особистості до тих об'єктів, заради яких розгортається її діяльність і спілкування. Усвідомлений особистісний смисл як правило стає цінністю особистості.

Смисл і ціннісна свідомість як форма відображення і проектування реального життя людини, її устремління в майбутнє з урахуванням родового досвіду і переживаної індивідом особистої долі з позиції загального блага є основою нового рівня свідомості, що відображає не лише те, що є, але й уявну побудову своїх дій та їх результатів, що у цей момент відсутні. Особистісний смисл і особистісний досвід – основні цінності особистості. У формуванні взаємовідношень суб'єктів освітньої системи школярів важлива активна інтелектуальна діяльність свідомості, самостійно здійснювані рішення з приводу цінностей тієї чи іншої норми ставлення до людей.

Важливо взяти до уваги такий аспект: ціннісна свідомість відіграє важливу роль і значення для становлення у молодших школярів ціннісного відношення до якостей особистості, до забезпечення оптимальної

реалізації потреби у спілкуванні, до розвитку соціально-психологічних якостей як продукту соціальної життєдіяльності особистості та її розвитку як суб'єкта й об'єкта суспільних відносин (ідеали, ціннісні орієнтації, потреби, інтереси, установки).

Соціально-ціннісні якості і норми поведінки набувають особистісного смислу і значущості лише тоді, коли дитина розуміє їх сутність, і, головне, коли вони пройшли етап естетизації (переживання; почуттів; освоєння як цінності, стійкої для особистості). Норма, на відміну від цінності, є суто раціональним і формалізованим регулятором поведінки людей, виступає як імпресіональний, надособистісний, відчужений від людини закон життя. Сукупність норм приходять до дитини ззовні, цінність – внутрішній, естетичний, засвоєний суб'єктом орієнтир його життя – сприймається як власна духовна інтенція.

Шкільний вік – це внутрішньо ціннісний період, найбільш сприятливий для морального розвитку особистості. Психіка молодшого школяра базується на швидкій взаємодії емоцій і поведінки. У "Я-концепції" домінує "Я-емоційне". Взнявши за основу вищий вияв емоцій – почуття, народжувані переживаннями дитини (суб'єкта) того значення, яке має для неї її відношення до об'єкта, варто виокремити емоційно-когнітивний етап у становленні ціннісної свідомості. У такий спосіб, оволодіння цінностями спілкування у шкільному віці відбувається в емоційно-когнітивній площині, де психічною формою вияву ціннісної свідомості і, як наслідок – відношення, є переживання. Зароджується воно через предметне (почуттєво-практичне) чи образно-метафоричне пізнання і розвивається до усвідомленого почуття.

У молодшому шкільному віці, де пізнавані потреби є домінуючими, поступово емоційна складова ціннісної свідомості доповнюється когнітивною, де важливу роль виконує знання і уявлення про цінності. У цьому віці ефективним є образно-метафоричний спосіб пізнання дітьми світу з поступовим залученням дискурсивно-теоретичного мислення. Когнітивний (знанневий, знаннями зумовлений) складник передбачає у цей період ухил у бік усвідомлення дітьми своїх почуттів, емоцій, тобто спрямованості на оволодіння способами саморефлексії з приводу своїх почуттів. Це власне є усвідомленням своєї гуманної поведінки.

Суб'єктивно-емоційна діяльність свідомості концентрує в собі гуманістичні ідеали, цілі, мотиви, наміри, настрої. Основою розвитку і удосконалення суб'єктивно-емоційного складника свідомості є ціннісне знання, що визначає позицію і поведінку людини. На його основі фор-

мується відношення людини до світу, до людей, до самої себе. Згідно з емоційною чутливістю молодший школяр не може мати знеособлену діяльну позицію, і саме тому сам мотивує її параметри, стає її провідником. У цьому виявляється потенційна впливова сутність виховного впливу культурних традицій, традицій сімейно-родового укладу, мистецтва та інших соціальних і соціально-психологічних чинників. Впливаючи на емотивний складник свідомості, казка чи пісня, наприклад, формують ціннісне знання, що визначають позицію та поведінку дитини, і що в майбутньому зумовлюватиме її відношення до світу, людей, до самої себе.

У молодшому шкільному віці доміантним завданням є формування соціально-ціннісного відношення до норм соціальної культури: гігієнічних, правових, естетичних, етичних, побутових тощо. Цьому вікові властиве підсвідоме прагнення до створення позитивного (ідеального) "Я-образу", своєрідної потреби людського самоствердження як громадянина суспільства.

Характерною особливістю молодшого школяра є прямий і швидкий зв'язок емоцій і поведінки. У "Я-концепції" особистості домінує "Я-емоційно-почуттєве", де елементи: "Я" подобаюсь, здатний, захищений, шанований, улюбленець створюють основу позитивним виявам особистості, успіхові, прогресу. Через власне "Я" кожна дитина має свій конкретний смисл, який вона сама обирає із трансльованої їй педагогом системи цінностей. Для кожного цей смисл є єдиним, неповторним й істинним. У зв'язку з цим розвиток ціннісних позицій дитини в контексті виховної цілі вибудовується педагогом як сприяння формуванню суб'єктивності дитини, здатної визначити стратегію і тактику власного життя, осмислено здійснювати вибір і нести за нього відповідальність.

Звичайно, у цьому віці знання можуть не досягати дієвого впливу на поведінку дитини, хоч і включають значущі, важливі, усталені в конкретному соціумі морально цінні поняття і судження, їх смисл і значущість можуть бути сприйняті дитиною як власна цінність лише в тому випадкові, коли знання будуть особистісно пережиті, наділені почуттями. Для цього важливо використовувати особистісно орієнтовану освіту культурологічного типу, що передбачає створення умов полікультурної освіти (у сучасній полікультурній освітній системі культури взаємпроникають одна в одну, а людина постійно перебуває в умовах плюралізму культур).

Опанування дитиною культурних цінностей залишається однією із складних проблем. Підготовка до входження в соціальне життя відбувається в контексті тієї культури, яка оточувала дитину з часу її народження. Такий культурологічний підхід до виховання вимагає окреслень контурів сучасної культури для визначення змісту виховного процесу.

Важливим складником культури є моральні цінності найбільш всезагальна форма виразу єднання людства, що регулюють відносини між людьми, а отже людини до людей, суспільства, Вітчизни, до самої себе. У полікультурному, етнічному різноманітному середовищі виховання ціннісної свідомості як основи гуманних взаємовідносин особливого значення набувають засоби полікультурної освіти і особливо народні мистецтва (пісні, живопис, декор, архітектура тощо). Концентровано представляючи загальнолюдські цінності, це мистецтво дозволяє зрозуміти нюанси культури, побуту, традицій народів, розкриває своєрідність національного характеру, взаємовідношень людей.

Варто наголосити, що сучасна школа слабо виконує одне із головних завдань – передачу учням досвіду ціннісно-естетичного відношення до дійсності. Ця ситуація призводить до зниження, примітивізації і нівелювання рівня якості й культурних орієнтацій школярів. Згідно з Концепцією модернізації освіти в умовах значного розширення масштабів взаємодії, збереження соціокультурного простору, підвищення професіоналізму педагогічних кадрів пов'язане з реалізацією принципів взаємодії традицій і інновацій. Головне в цьому процесі – взаємовплив двох факторів: інноваційних освітніх технологій і розвитку естетичного досвіду та здібностей майбутнього і діючого вчителя.

Практика показує, що застосування інноваційних освітніх технологій випереджає процес формування естетичної культури вчителя. На цій основі виникає протиріччя між наявною естетичною інформацією і необхідною для роботи вчителя з учнями, більш складною. Результатом цього, як показують дослідження, є "особливо значні прорахунки у знанні вчителем суб'єктивного фактору, процесів і ролі емоційно-почуттєвої сфери, "пристрастей людських", напівсвідомлених мов, якісних оцінок і ставлень, використовуваних у системі освіти" [1, с. 114]. Який же вихід із цієї ситуації?

Завдяки інтегруючому характеру естетичного досвіду як складової ціннісних відношень, культура постає у вигляді системи інноваційних зрушень у професійній підготовці майбутнього вчителя. На переконан-

ня М.С.Кагана, естетичне оволодіння людиною світу включає в себе всі чотири види діяльності – пізнавальної, ціннісно-орієнтаційної, перетворювальної і комунікативної. Усі вони, зливаючись вєдиною у будь-якому творчому процесі, зокрема художньому, постають його підсистемами. У такий спосіб упровадження нових технологій у педагогічних ВНЗ повинно відбуватися із формуванням у майбутнього вчителя естетичної культури як загальнонаціональної й національне ціннісної основи освіти.

Особливість цієї єдності зумовлюється й тенденціями глобалізації. У сфері естетичної культури у зв'язку з цим виникають культурно-естетичні образи, ідеї транснаціональної освіти, регіонального і міжрегіонального співробітництва, розвитку інформаційних і комунікаційних технологій, віртуальних університетів. У перспективі мобілізації естетичних ресурсів людини можна відкрити нові можливості в освоєнні досвіду свого народу, всього людства. "Завдання культури – подолати протилежності розуму і світу, оскільки емпірична дійсність не завжди відповідає теоретичним науково-концептуальним вимірам. Необхідно прагнути до гармонії мислення і буття, створюючи світ як простір не просто розумних, а духовно-екзистенціальних основ" [2, с. 162].

Зростаюча динаміка інноваційних процесів в естетичній культурі майбутнього вчителя призводить до розуміння необхідності їх системного, цілісного вивчення, включення нових понять.

Очевидно, що нововведення вимагають всебічного вивчення на основі інтеграції різних дисциплін, споріднених із педагогікою: психології, естетики, етики, філософії, соціології, культурології, фізіології вищої нервової діяльності. Виходячи з цих позицій, варто розглядати поєднання двох самостійних сфер – інноваційної діяльності і естетичної культури. Історія засвідчує, що інноваційний педагогічний досвід завжди виникав паралельно з питаннями формування естетичної культури (А. С. Макаренко, В. О. Сухомлинський, К. Д. Ушинський, С. Т. Шацький). Відсутність цієї необхідної єдності – включення особистості в практично ще несформоване довкілля культури, пов'язане з особистісними переживаннями, навіть особистісними кризами. Подібне явище має місце в процесі включення вчителя в інноваційну діяльність, яка стає для багатьох учителів непосильною, бо вони до такої діяльності у ВНЗ не готуються [3, с. 337].

Перспективність дослідження процесу становлення естетичної культури майбутнього вчителя залежить від визначення його методоло-

гічних принципів. Методологія як вчення про способи організації і побудови теоретичної і практичної діяльності людини під принципами розуміє сукупність свідомих, рефлексованих і безсвідомих, не відрефлексованих установок, що визначають за схемою діяльності (постановка задач, використання для їх вирішення засоби, загальна організація процесу тощо) отримуваний у підсумкові продукт. У визначенні методологічних принципів поряд із сукупністю сучасних підходів (гуманістичний, акмеологічний, культурологічний, особистісно-діяльнісний, системно-цілісний) варто використовувати основні положення морально-антропологічної теорії Г. С. Сковороди про пріоритет духовно-моральних начал в людині, загальнолюдських цінностей, ідеї культурно-історичної теорії Л. С. Виготського, естетико-філософської теорії О. Ф. Лосева.

Враховуючи, що цілісний навчально-виховний процес складається з окремих процесів, єдностей, видів діяльності, що мають свою специфіку, важливо чітко усвідомлювати змістове наповнення категорій та їх взаємозалежність: естетичного і прекрасного; естетичного і художнього та визначення їх місця і ролі в системі формування естетичної культури майбутнього вчителя. За О. Ф. Лосевим, прекрасне не тотожне естетичному. Естетичне ширше: в нього входить піднесене, низьке, потворне, трагічне, комічне. Прекрасне – вид естетичного [4].

Прекрасне не тотожне художньому. Художнє опосередковується мистецтвом як матеріалізованою творчістю. Художнє – здійснене естетичне. Ним можна виражати предметний світ науки, етики, релігії, освіти тощо. З цього випливає важливий принцип естетичної цілісності освітнього простору. Об'єктивність цього принципу зумовлюється тим, що в процесі його реалізації "здійснюється подолання провідного протиріччя, систематичного удосконалення цілісності в зв'язку з природним відставанням змісту і методів функціональних систем від вимог життя, старінням змістової цілісності в усій її сукупності" [5, с. 120].

У наш час, коли традиційний досвід взаємодії педагогічних ВНЗ та закладів культури і мистецтв не спрацьовує, виникає необхідність трансформації культурно-естетичних цінностей в образ життя вузу. Позитивний результат формування культури майбутнього вчителя залежить від взаємодії народного, професійного, самодіяльного мистецтв. Це пов'язано з "архітектонікою" мистецтва, згідно з якою в його специфічних рисах приховується поступ до естетичного удосконалення особистості.

З іншого боку, як зазначає Ш. О. Амонашвілі, освіта – процес визнання внутрішнього світу особистості, який живиться образами. Для виявлення образу необхідне, передусім, національне підґрунтя, яке в основному набуває життєвості в процесі взаємодії вузу, закладів культури і мистецтва. Коли йдеться про моральне, громадянське виховання естетичними засобами, то мається на увазі вплив образів на почуттєвий світ студентів [6; 7].

Така професійна підготовка майбутнього вчителя вимагає встановлення зв'язків між академічними групами, керівництвом вузу і факультетів з одного боку і компетентними педагогами у сфері естетичної культури з другого. Таке пересічення діяльності надає можливості студентам розвивати власний естетичний досвід з використанням принципу референтації освітнього простору образами діячів науки, культури, мистецтва.

У цьому випадку великої значущості набуває принцип естетичного діалогу, що в широкому розумінні є своєрідною перекличкою культурно-національного середовища, співвіднесення досвіду суб'єктів спілкування на основі аналогії естетичних традицій. Принцип естетичного діалогу є провідним у змісті методики формування культури майбутнього вчителя в процесі інтерактивного спілкування. Результативність діалогу залежить від сумісних ціннісно-орієнтаційних установок, визначення проблем доступних і особистісно значущих для суб'єктів спілкування, від рівня реалізації естетичного самопізнання. В діалозі відбувається реалізація функції естетичної культури, яка за переконаннями М. М. Бахтіна "полягає в тому, щоб сприяти удосконаленню людини у всіх видах діяльності... При цьому важливо відзначити, що естетична культура є витонченим невимушеним засобом формування справжньої людяності в людині" [7, с. 5].

Творче самовираження майбутнього вчителя як естетично розвинутої особистості відбувається, як показує практика, в процесі реалізації принципу особистої естетичної значущості і активності, особистої актуальності в процесі естетичного переживання. А. Ф. Лосев цей принцип визначає як "актуальність цілісної людської особистості з її цілісною індивідуальною якісністю, що робить кожен момент її існування неповторним і особливим" [6, с. 306-307].

Відтак, розвиток студента, майбутнього педагога, відбувається в процесі історичного розвитку культури. При цьому освіта, як поступо-

**РОЗДІЛ II. ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ
ОСОБИСТОСТІ ЗАСОБАМИ МИСТЕЦТВА**

вий хід до досконалості, надає можливості майбутньому вчителеві розвивати себе.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. Асмолов А. Г. Личность как предмет психологического исследования. – М.: Педагогика, 1984.
2. Ільїн В. В. Національно-духовне в контексті раціонально-глобального //Людина і культура. – К.: Парапан, 2003.
3. Научно-инновационная сфера в регионе: Проблемы и перспективы развития / Под. ред. А. А. Румянцев. – СПб., 1996.
4. Каган М. С. Человеческая деятельность. Опыт системного анализа. – М.: Наука, 1974.
5. Алексеев Н. Г. Методологические принципы проектирования образовательных систем // Проектирование в образовании: Проблемы, поиски, решения. Сб. научн. трудов /Ин-т педагог. инноваций РАО. – М. 1994.
6. Лосев А. Ф. Форма – стиль – выражение / Сост. А. А.Тахо-Годи. – М., 1995.
7. Колесников И. А. О феномене педагогического мастерства // Интегрированные основы педагогического мастерства. – СПб, 1996. – С.7-9.